

811.163.41'373.22:59
811.163.41'373.612.2
<https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.33>

СЛОБОДАН Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 07. 2016.
Прихваћен: 15. 12. 2016.

МЕТАФОРИЧНА ЗНАЧЕЊА ЖИВОТИЊСКИХ НАЗИВА
КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА ЧОВЕКА НЕМОРАЛНИХ ОСОБИНА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет нашег рада је семантичка анализа животињских назива који у основном значењу денотирају представнике одређене животињске врсте, а у секундарним реализацијама упућују на човека као носиоца неморалних карактерних особина у српском језику. Покушаћемо да утврдимо и на који начин су колективна експресија и културолошка конотација утицали на то да одређени називи за животиње добију негативну секундарну семантичку обележеност у зоосемичком моделу номинације.

Кључне речи: називи за животиње у српском језику, неморалност, зоосемија, метафора, колективна експресија, велики ланац постојања

---

* Slobodan.Novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку и технолошки развој Републике Србије.

1. ПРЕДМЕТ РАДА, ЦИЉЕВИ И КОРПУС

1.1. Предмет нашег рада представља семантичка анализа назива за животиње, или зоонима,¹ чија се секундарна метафорична значења односе на човека као носиоца особина из домена *неморалности*. Лексички корпус нашег истраживања чине лексичке јединице српског језика које у примарној реализацији денотирају представнике различитих животињских врста, а у секундарној реферишу на човека непожељних моралних карактеристика. Под неморалношћу подразумевамо *понашање које није у складу са постојећим моралним² друштвеним нормама, које је у супротности са њима* (уп. неморалност – РСАНУ). У питању је свако понашање које одступа од устаљених друштвених конвенција, које је, с једне стране, рђаво, непоштено, нечасно, искварено, а с друге, блудно, развратно, срамно, бестидно и промискуитетно, тј. односи се на извесне психо-физичке карактеризације човека из сфере сексуалности и телесног нагона (уп. неморално – *развратно, блудно*, РСАНУ). Да бисмо разликовали представнике животињских врста који у секундарној реализацији номинују људску неморалност од оних чијим се називима изражавају друге негативно конотирани људске особине (као што су злоба, себичлук, тврдичлук, свирепост и сл.), послужићемо се лексикографским дефиницијама секундарних значења зоонима из референтних речника српског језика, из којих издвајамо квалификације као што су: 'нечастан човек (особа)', 'морално посрнуо човек (или жена)' и сл. (нпр. крме – 2. фиг. погрд. 'прљава, неуредна, безобзирна, нечасна особа...', РСАНУ).

1.2. Као основне циљеве рада постављамо успостављање корпуса животињских назива којима се именују људи неморалних особина у српском језику и разматрање да ли су те секундарне реализације зоонима мотивисане реалним – *дијагностичким* или претпостављеним – *недијагностичким* особинама животиња,³ које могу бити део слике света успостављене у одређеној култури и језичкој заједници. Управо, како каже Р. Драгићевић, откривање, анализа и

¹ По препоруци М. Шћепановића (Шћепановић 2002: 321–326) термин *зооним* односи се, пре свега, на ономастички терминсистем који обухвата властита имена животиња у дијалекатско-лексиколошким, одн. ономастичким изучавањима. Имамо, међутим, у виду да се у српској лингвистичкој традицији стандардизовала употреба термина *зооним* у апелативној функцији.

² *морал* – 'скуп обичаја, неписаних прописа, правила, представа о доличном и недоличном, норме које важе у одређеној друштвеној заједници (односно за неку скупину људи или за појединца), којима се регулише понашање, омогућавају међуљудски односи; исп. етика' (РСАНУ).

³ Дијагностичка обележја су сва она реална, конкретна, перцептивно уочљива својства која се приписују одређеној животињи, а која се метафорички могу транспоновати и на образце људског изгледа, особина или понашања. „Недијагностичка обележја, међутим, могу играти посебно важну улогу у анализи пренесеног значења, као у примеру *He's a fox*, он је лисац, где се лукавост, претпостављена особина лисице из дословног значења, преноси на човека, и тако повезује та два значења" (Прћић 1997: 43).

опис културне конотације као сегмента значења представљају један од главних задатака лингвиста и лингвокултуролога (Драгићевић 2010а: 11).

1.3. Као основни извор корпуса користимо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), који најисцрпније бележи значења лексема, представљајући слику развоја не само српског језика већ и српског народа, његове историје и културе. С обзиром на то да је досада објављено 19. томова *Речника САНУ*, остатак корпуса допуњујемо грађом из референтних речника српског језика: *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС) и *Речника српског језика* (РСЈ 2007), док *Речник српског жаргона* Драгослава Андрића (РСЖ) користимо да потврдимо различите варијације семантичког потенцијала анализираних лексема у жаргонском регистру.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Људски и животињски свет испреплетани су на различитим нивоима, од њихове међусобне зависности и узајамне упућености (човек животиње узгаја и чува као извор хране и одеће, заштите, помоћи у послу, друштва за разоноду) до различитих симболичких инкорпорирања животиња у људску културу. „Људске су заједнице у давна времена биле уско повезане уз животински свијет и то је разлог што су се животинјима придавале разне особине које су одговарале њиховој природној снази и/или њихову значењу у животинском свијету” (Варџот 2014: 483). Тако су се издвојиле две групе животиња, оне којима су људи давали посебан значај и које су жртвовали (*бик, коњ, ован, свиња, теле*) и оне којима су придавали натприродна својства и које нису смеле да се убијају (табу животиње). Неки од стереотипа везаних за особине одређених животиња⁴ потичу још из разних древних списа – прича из древног Египта, грчких басни, Библије и других извора, а начини њиховог настајања су разноврсни и повезани са развојем култура и друштава (Стаменковић 2010: 173).

2.2. Метафоричка екстензија зоолошких назива са изворног домена (животиња) на циљни домен (човек) означава се као *зоосемија* (Милић 2013: 198), док се термин *зооморфизам* схвата као приписивање животињских особина људима (Варџот 2014: 482). То значи да се називи животиња често користе да „представе људске особине” (Милић 2013: 198),⁵ нпр. *ћурка* – 2. фиг. ’будаласта

⁴ „Ne postoji nikakva takva sličnost između realnosti neke životinje i stereotipnog modela konstruiranog o njoj u čovjekovu mentalnom sklopu. Taj je stereotipni model uvijek antropocentričan – životinjama su pripisane ljudske karakteristike, procjenjivane su u moralnom, intelektualnom, emocionalnom i interpersonalnom smislu, a promatrani su i njihovi običaji i navike” (Bertoša 1999: 65).

⁵ Овај процес може да се означи изразом типа *X, човек је Y, животиња*, и служи за референцање на људска бића (Милић 2013: 197).

женска особа, глупача' (РСАНУ) или *магарац* – 2. фиг. погрд. а. 'глуп, умно ограничен човек, глупак' (РСАНУ) и сл.

У питању су значењски елементи за које „човек на основу искуства верује да их нека животиња има или јој их приписује на основу њиховог понашања или нарави јер са њима долази у додир” (Штасни 2011: 308), односно полазна лексема (зооним), у својој семантичкој структури има компоненту која је резултат колективне експресије,⁶ колективног схватања да одређена животиња има какву особину која је својствена човеку или се може приписати човеку (Гортан-Премк 2004: 107). То значи да се ове семантичке реализације делом темеље на искуству и суживоту с различитим животињама, али могу бити и резултат устаљеног доживљаја животињског понашања које се ослања на културолошке предрасуде.

2.3. Кевечеш је у склопу теорије о *великом ланцу постојања* (The Great Chain of Being)⁷ говорио о томе како се људско понашање метафорично тумачи животињским понашањем (Кевечеш 2010: 152), а начин да се оваква значења успоставе јесте да људи припишу људске особине животињама, а потом пројектују те особине назад на човека (пример: енг. *Tell me what you did with the money, you swine* – срп. *Каж ми шта си учинио с новцем, свињо*). Тако животиње представљају један од најсложенијих домена преко кога разумемо и представљамо људско понашање (Лејкоф, Тарнер 1989: 194).⁸

2.4. Метафоричка значења зоонима који упућују на људске особине у српском језику изучавала је А. Ранђеловић на корпусу једнотомног *Речника српскога језика* (Ранђеловић 2012). Класификујући особине на којима се заснивају зоонимске метафоре, ауторка је установила да животињама често приписујемо *злобу*, односно *рђавост* (*гњида*, *псето*) и *глупост* (*магарац*, *ћурка*). До сличног закључка, сагледавајући зоониме српског и норвешког језика у компаративном контексту, али и пејоративну лексику која се односи на мушкарце и жене, дошла је Н. Ристивојевић Рајковић, која је особине на

⁶ Семе колективне експресије, које мотивишу већину ових значења, јесу семантичке компоненте лексеме засноване на „уверењима и представама целе језичке заједнице о појму који је именован датом лексемом, а мотивисане су извесним стереотипима једног народа о свету који га окружује, и представљају имплицитне елементе који се увек остварују у одређеном контексту, који је обично објективно непроверљив” (Драгићевић 2010б: 72).

⁷ Метафора *великог ланца постојања* (БОГ ↔ ЧОВЕК ↔ ЖИВОТИЊА ↔ БИЉКА ↔ НЕОРГАНСКА МАТЕРИЈА) показује да особине могу да се пренесу са нижег на виши појам (метафора ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА – нпр. *Овај човек је свиња*) и са вишег на нижи појам (метафора ЖИВОТИЊА ЈЕ ЧОВЕК – нпр. *веран пас*) (Кјелтика, Клепарски 2005: 26).

⁸ Лејкоф и Тарнер кажу да је метафора *великог ланца постојања* моћан когнитивни и језички алат зато што нам дозвољава да разумемо опште људске карактерне црте у форми добро познатих не-људских атрибута, и обратно, омогућава нам да боље разумемо мање разумљиве аспекте природе животиња и објеката преко разумљивијих људских карактеристика (Лејкоф, Тарнер 1989: 172).

којима се ове појмовне метафоре заснивају груписала у три скупине: *физички изглед*, *сексуалност* и *духовне особине*, истакавши да се као доминантне духовне особине истичу слаб карактер, кукавичлук и брбљивост – срп. *гњида*, *мекушац*, *асида*, *кокошка*, *ћурка* и сексуалност,⁹ одн. повишена сексуална активност – срп. *дропља*, *чавка* и сл. (Ристивојевић Рајковић 2014: 137–139; 2008: 52).

2.5. Различити аутори (на материјалима енглеског, француског, шпанског и др. језика) проучавали су зоосемички модел номинације, посматрајући секундарне реализације зоонима којима је изворни домен животиња, циљни домен човек, а резултат повишен степен тзв. друштвеног ниподаштавања. Родригезова каже да се људи, идентификовањем са животињама, заправо деградирају, па зоонимска метафора постаје средство изражавања непожељних људских карактеристика (Родригез 2009: 81), односно вредносно ниске категоризације маргиналних друштвених група. Тако се називом за животињу карактерише немогућност функционисања унутар интелектуалних капацитета својствених људима или екстремно понашање (неконтролисано јело, љутња или сексуални нагон). Хајнсова тврди да наше искуствено знање о животињама конотира и њихову употребу у језику, нпр. *кучка* (bitch), *кљусе* (pig), *ровка* (shrew) познате су као животиње негативне конотације због свог понашања или изгледа (Хајнс 1999: 13).

2.6. Семантички приступ *зоосемији* допринео је утврђивању базичних тематских параметара који дефинишу одређени животињски род. То су, према Вјежбицкој, њихово *место становања* (habitat), *величина* (size), *изглед* (appearance), *понашање* (behavior) и *однос са људима* (relation of the animal to people) (Вјежбицка 1985: 161), односно, према Мартси, *станиште* (место и услови живота одређене животиње), *изглед* (типична величина, облик, боја крзна итд.), *понашање* (идиосинкратичне форме понашања, кретања, храњења) и *однос са људима* (различити аспекти друштвене корисности одређене животиње са становишта језичке заједнице) (Мартса 1999: 77). Како објашњава Мартса, *кравом* се нпр. у енглеском језику може назвати непривлачна жена (*You stupid cow!*) на основу категорије *изгледа* (животиње ове врсте доживљавају се као ружне и смотане), а *вуком* усамљен човек на основу категорије *понашања* (мушјаци ове врсте познати су по томе што лове сами) (Мартса 1999: 81–82).

⁹„Представници феминистичке лингвистике су најгласнији у оцени да је сексизам у језику свеприсутан и да се у њему највише истиче статус жене као сексуалног објекта, док су остали аспекти женског бића запостављени” (Ристивојевић Рајковић 2014: 139).

3. ПРИМЕРИ НАЗИВА ЗА ЖИВОТИЊЕ КОЈИ УПУЋУЈУ НА НЕМОРАЛНЕ ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ

3.0. Као кључне поддомене концепта човека на које се животињским називима упућује поједини аутори издвајају његов *изглед, карактер, интелект и морал* (Милић 2013: 200). Наше истраживање упућује на то да се циљни домени који реферишу на човека могу најопштије односити на сферу човекових позитивно и негативно конотираних *телесних и психичких* особина, што отвара тематско-значењска микропоља: *физичког изгледа, стања и кретања*, односно људског *карактера, понашања, интелигенције, емотивних стања и расположења*. Неморалност можемо посматрати у оквиру људског карактера и понашања, што подразумева скуп битних морално-психичких одлика (испољених у схватањима, погледима и поступцима, односу према средини и сл.), али и особина које се тичу људског телесног нагона (сексуалности).

3.1. Неморалност као карактерна људска особина

3.1.1. На основу анализираних корпуса зоолошких лексема и њихових семантичких садржаја, називи за животиње који у секундарној реализацији могу да се односе на људе неморалних (нечасних) својстава јесу:

крмак	м 1. а. одрасли мужјак свиње, вепар, прасац	2. фиг. погрд. прљав, неуредан или безобзиран, <u>нечасан човек</u> ; уопште као погрдан назив, у љутњи, псовању (РСАНУ) (подвлачења С. Н.)
крме	с 1. млада свиња, свињче, прасе; свиња уопште	2. фиг. погрд. прљава, неуредна, безобзирна, <u>нечасна особа</u> (често погрдан назив за иноверце у муслиманском жаргону) (РСАНУ)
крмача (крмачетина, крмачина)	ж 1. а. одрасла женка свиње, прасица	2. фиг. погрд. безобразна, <u>нечасна женска особа</u> (РСАНУ)
куја	ж 1. женка пса, кучка, керуша	2. фиг. погр. зла, рђава женска особа; покварена, <u>неморална женска особа</u> (РСАНУ)
кучка	ж 1. женка пса, куја, керуша	2. фиг. погрд. рђава, зла жена; <u>неморална</u> , бескарактерна особа уопште (РСАНУ)

<i>парип</i>	м 1. коњ, ждребац	2. погрд. а. <u>неморалан</u> , површан, приглуп (а често физички јак) човек (РСАНУ)
<i>пацов</i>	м 1. зоол. у мн.: род веома распрострањених глодара из породице мишева, малог тела, дугачког љуспастог репа и шилате главе, који живи у колонијама (...)	2. погрд. кадљивац, лопов; лоша, <u>неморална особа</u> , особа која наноси штету, нитков (РСАНУ) издајица (РСЖ)
<i>прасац</i>	м 1. зоол. а. мужјак домаће свиње, крмак	2. фиг. човек прљав или <u>морално посрнуо</u> , замазан, прљав неуредан човек (РСАНУ)
<i>прасица</i>	ж 1. крмача	2. фиг. погрд. човек или жена прљав, дебео, уз то <u>морално посрнуо</u> (РМС)
<i>пуж</i>	м 1. зоол. а. мекушац с тицалима (роговима) који пузи, с кућицом у коју се увлачи или без ње ...	3. фиг. погрд. човек слабе воље и <u>ниске моралне вредности</u> (РМС)
<i>смрдиврана</i>	ж 1. птица крешталица шареног перја	2. погрд. човек <u>мале моралне вредности</u> (РМС)

3.1.2. Раније смо рекли да ћемо примере зоонима издвојити из корпуса на основу семантичких компонената из лексикографске дефиниције (као што су *неморална особа*; *нечастан човек* и сл.) да бисмо се ограничили на оне примере који посебно наглашавају људску неморалност или ниске моралне вредности. Међутим, када бисмо узели у обзир све примере који упућују на човека (мушкарца и жену), а којима су заједничке компоненте *рђавости* и *покварењаштва* (које подразумевају карактерна одређења као што су *гад* – **1. а.** погрд. 'особа која заслужује презир, осуду или изазива одвратност, гађење', РСАНУ и *нитков* – **1. а.** 'лош, подао човек, неваљалац, покварењак, хуља, подлац', РСАНУ), дошли бисмо до ширег корпуса примера:

буба (гад, рђа, нитков, РСАНУ), *ваш* (рђав човек, РСАНУ), *вучина* (рђав човек, РСАНУ), *гмаз* (покварењак, подлац, гад, РСАНУ), *гнида* (гад, љубре, РМС), *гриња* (рђав човек, гад, РСАНУ), *змија* (покварена особа, РСЖ), *кукавица* (бедник, нитков, РСАНУ), *мрмот* (покварењак, ништак, РСАНУ), *мрцина* (рђава, лоша особа, гад, РСАНУ), *мула* (подмукла, притворна особа, РСАНУ), *опијуша* (подмукла женска особа, РСАНУ), *уш*

(човек ниских негативних особина, неваљалац, нитков, РМС), *цукац* (нитков, РМС), *шкорпија* (поковарена особа, РМС), *шуша* (ништарија, РМС) и сл.¹⁰

Ипак, ако се ограничимо на примере у којима се у лексикографској дефиницији секундарне семантичке реализације зоонима посебно истиче *неморалност* (или ниски морални квалитети), издвајају се две животиње као типични представници неморалних карактеристика које се пресликавају на човека, а то су – СВИЊА (*крмак, крме, крмача, крмачетина, крмачина, прасац, прасица*) и ПАС (*куја, кучка*).

3.1.3. Пренос назива животиње на човека одређених особина одиграва се на основу интерпретације њиховог СТАНИШТА, ИЗГЛЕДА, ПОНАШАЊА и ОДНОСА СА ЧОВЕКОМ као таквих да кореспондирају са непожељним особеностима карактеристичним за човека. Значајно би било утврдити зашто су, пре свега, лексичке јединице из лексичко-семантичке групе назива за свиње обележене негативном конотацијом која се пресликава на људе непожељних моралних карактеристика.¹¹ Н. Висковић, цитирајући Шевалијеа, каже да постоји двојна перцепција и симболизација свиње: она је за живота презрена као прљава, лења, прождрљива и злочеста, а с друге стране види се као економична и знак штедње и обиља (Висковић 2009: 60).¹²

3.1.4. Кјелтика и Клепарски подсећају да, на пример, у већини култура *свиње* имају лошу репутацију да су прљаве и прождрљиве. Отуда се нпр. у полском језику апстрактна именица *świnstwo* (прљави трик) изводи од именице *świnia* (свиња) и разуме се преко мапирања животињског инстинктивног понашања на нивоу људских вредности да би се представило људско неморално понашање.¹³ С друге стране, у културама као што је кинеска, свиња симболизује срећу, повезана је са просперитетом, гомилањем богатства, али и одговорношћу, неустрашивошћу и независношћу, док у немачком језику израз *Ich habe*

¹⁰ И А. Ранђеловић у свом раду као доминантну особину у зоонимској метафорици на грађи РЈС 2007 бележи *злобу*, односно *рђавост* и то на 29 примера (*аждаја, аспида, буба, вулк, вучица, гамад, гњида, гуја, звер, змија, јажара, кер, кобац, крмак, крмача, куја, курјачица, кучак, кучка, лисица, пас, псето, смрдибуба, смрдиврана, тигар, уш, цукац, итене и шуша*) (Ранђеловић 2012: 101).

¹¹ „Svinja je kao domaća životinja pripitomljena otprilike 3000 godina pr. Kr. U antici je utjelovljenje sunca, cara i heroja, ali i simbol pohote” (Видовић Болт 2011: 69).

¹² Интересантно је тумачење по коме сазнајемо да су неуредност и прљавштина, према којима идентификујемо свињу, заправо наметнути: „Naime, svinja potječe od divljih vrsta koje žive u šumama i vlažnim područjima i koje nemaju ćelije za znojenje. Zbog toga ona u domaćem zatočeništvu, naročito u toplim krajevima Sredozemlja, Srednjeg istoka i Afrike, mora ulaziti u vodu ili u blato kako bi zadržala tjelesnu temperaturu i spasila se od uginuća. Ali budući da joj ljudi ne mogu ili ne žele omogućiti takvo, njoj neophodno hlađenje, ona se mora valjati, za razliku od njenih rođaka veprova, u bilo kakvoj vlažnoj tvari – па и у vlastitim izmetima ako nema drugog. Dakle, čovjek prisiljava svinju da bude 'prljava' čim je izvlači iz njenih biotopa i zatvara u uske, zagrijane, suhe obore” (Висковић 2009: 60).

¹³ У српском језику то је апст. именица *свињарија* – прљав, гадан, непоштен поступак (РМС).

ein Schwein gehabt (имао сам свињу) значи *имати среће* (Кјелтика, Клепарски 2005: 27). У српској традицији *свиња* има амбивалентну улогу – демонску, али и значење тотема. Она је моћан утук против злих демона, предсказује време, весеље, несрећу и смрт, а њена крв има лековита својства (Кулишић и др., 1970: 279). Њој се придаје и мистична снага и ритуална и плодотворна моћ, а наши обичаји и веровања садрже трагове поштовања свиње у примарним облицима, који су се сачували у медитеранским култовима Адониса, Диониса и Деметре (Кулишић и др., 1970: 40). Потврђује ове наводе и В. Чајкановић који каже да „једна иста животиња може бити, код једног народа, и света и погана: таква схватања о њој доказују да је она некада била табуирана, и да је према томе имала демонске или божанске особине” (Чајкановић 2014: 551).

3.1.4. Негативна конотираност секундарних семантичких реализација из лексичко-семантичке групе назива за *свиње* условљена је, пре свега, семантичким категоријама њиховог СТАНИШТА (прљаво, неуредно, запушено, смрдљиво), ХИГИЈЕНЕ, ИСХРАНЕ, али и ПОНАШАЊА (прождрљиво).¹⁴ Родригезова каже да повезивање човека са *свињом* у сврхе деградације човека говори о њеној негативној физичкој перцепцији (тежина) и месту становања (свињац, каљуга) (Родригез 2009: 89). Отуда се и именицом из творбено-семантичке категорије *nomina loci* – *свињац*, осим ’обора, стаје за свиње’ именује и ’прљава, неуредна, запуштена кућа или просторија’ (РМС). На основу тематског елемента *навикe хранења*, успостављеног у раду Т. Прћића и С. Халупке (1998: 298), може се говорити и о посебној, инвективној употреби назива за *свињу* који се преноси на човека кога желимо да увредимо због његових склоности прекомерном јелу – *Свињо халава!* (И., 298). Из лексичко-семантичке групе назива за *свиње* издвајају се и варијантне лексеме *крме*, *крмача*, *крмачина*, *крмачетина*, *крмче* и *крмак*¹⁵ чија функција може да буде обраћање другоме са повишеним степеном емотивног набоја и негативном комуникативном улогом, са намером да се увреди, дискредитује, понизи и сл.:¹⁶

„Е нећу ја, да ти сад мене у лаж угониш, *крмче* никакав” (Ђор. С. СКЛ 21, 163, РСАНУ).

Такође, мотивна реч *свиња* мотивисала је апстрактну именицу *свињарија* (и *свињарлук*) у значењу ’прљав, гадан, непоштен поступак’ (РМС), док се *крмалуком* именује ’тврдоглавост, својеглавошћу, јогунство, инат, пркос’ (РСАНУ):

¹⁴ „Њихова прождрљивост толико је позната ... Она управо засењује све остале особине уз један изузетак готово беспримерене нечистоће због које их људи не воле” (Брем 1967: 301).

¹⁵ (*prasl.* *кѣгта, *кѣгтъ ← *ie.* *kugmi- *lat.* сметог: густи сок, од. крмиво, сточна храна, Скок: 1971–1974).

¹⁶ „Најчешће се овако обраћамо неком ко нас је изнервирао случајно или намерно, неком ко нам се учини, у том тренутку, неспретним, глупим, наивним, брбљивим, безобрзним, непромишљеним” (Прћић, Халупка 1998: 297).

„То је свињарија једног потпоручника – дрекнуо је Гадовић” (Јак. С. РМС).

3.1.5. Ове наводе потврђује и закључак И. Видовић Болт да је „*чрпиво свинји* додijелjена најгора улога међу домаћим животињама јер јој се приписују различити неприкладни људски поступци” (Видовић Болт 2011: 70). Н. Висковић разликује за негативну конотацију *свиње* у језичком материјалу види и у конфесионалном аспекту: „*ако из психологије животиња знамо да је свинја и према људским мјерилима, сналажљиво и ’паметно’ биће, онда извор njена зла гласа треба тражити, уз споменуте прљавштине на које је осуђена, и у семитском суду да је она морално нечиста, табуйрана животиња те у кршћанском честом vezivanju свинје s demonskim silama*” (Висковић 2009: 60).

3.1.6. Неки аутори бележе негативну конотацију лексема из тематске групе назива за *свиње*, користећи као грађу фразеолошке јединице. Анализирајући фразеолошке слике у хрватском и пољском језику, И. Видовић Болт бележи да се у секундарном значењу лексеме *свиња* и *прасац* односе на неуредну и нечисту особу, али и нечасна човека без достојанства, док *прасе* такође у конотативном смислу указује на особу која се због своје неспретности запрљала, постајући симбол неуредности, лењости, покварености, глупости, самовоље (Видовић Болт 2011: 69). *Прасац* и *прасе* симбол су непристојног понашања за столом, преждеравања, гојазности, нечистоће (уп. *једе као прасе, прљав као прасе, удебљати се као прасе*) (И. 70). Она подсећа да „*židovi i muslimani свинју smatraju нечистом животињом па stoga не једу свинјско meso.*” Символика *свиње* као нечисте и похлепне животиње видљива је и у Библији, где је приказана и као омражена, а *свињар* као понижавајуће занимање (И. 69).

3.1.7. Примери као што су *крме* (прљав, нечасна особа), *крмак* (прљав, нечастан човек), *прасац* (човек прљав или морално посрнуо), *прасица* (*крмача*) (човек или жена, прљав и морално посрнуо) показују како се секундарне метафоричне реализације које се односе на човека у исто време реализују у доменима ХИГИЈЕНЕ и МОРАЛА, где прљаво, нечисто, неуредно упућују на неморално, нечасно, безобзирно. У питању је на лексичко-семантичком нивоу потврда метафоре морална чистота је чистота (неупрљаност). О концептуализацији појма МОРАЛНОСТ писали су Лејкоф и Џонсон (Лејкоф, Џонсон 1999). Једна од основних концептуализација моралности односи се на појам *чистоће*. Супстанца је чиста када нема додатке никакве друге супстанце, а типична нечистоћа је прљавштина. Супстанце које су загађене су типично и чисте, а оне које су загађене су нечисте. Тако је и моралност = чистота. Појам чистог има у моралној области позитивну конотацију – бити чист је добра и пожељна ствар, док бити нечист (Нпр. *Имати нечисте, прљаве мисли*) подразумева нешто негативно (Лејкоф, Џонсон 1999: 290–334).¹⁷ Отуда је једна од

¹⁷ Пошто је боље бити здрав него болестан, неморалност се концептуализује као болест. Неморално понашање се често се види и као зараза која може да се рашири без контроле (Лејкоф, Џонсон 1999: 290–334).

реализација придева *прљав* управо '3. фиг. а. који изазива морално гађење, нечистан, непоштен, покварен' (РМС). С друге стране, прекомерна склоност јелу се код ових животиња преко метафоричке трансформације типа *конкретно* → *апстрактно* (Гортан-Премк 2004: 90–108) доживљава као вид похлепног, безобзирног, грамзивога, а самим тим и неморалног понашања.

Тако се негативно конотирана секундарна значења која се успостављају у семантичкој структури лексеме *свиња* и њених варијантних назива (*прасац*, *прасе*, *крмак*, *крмача* и сл.) могу тумачити, пре свега, преко реалних, дијагностичких обележја њеног физичког изгледа и станишта (прљаво, смрдљиво и сл.) и особина прождрљивости (похлепно једење које се види као вид безобзирног, насртљивога понашања), што доводи у првом степену метафоричког трансфера назива на људе до реферисања на *непожељне физичке карактеристике* (крупни, дебели, неуредни, запрљани, прождрљиви људи), а у другом, преко појмовних метафора нечисто (прљаво) је неморално и прождрљиво је неморално до реферисања на *непожељне моралне карактеристике* (неморални, нечасни, безобзирни људи и сл.).

На основу ових примера рекло би се да су елементи негативне колективне експресије српске језичке заједнице према *свињи*, утемељени на доживљају њеног изгледа, станишта и предрасудама према њеном понашању, као и склоност мапирања апстрактних особина онима из домена конкретних, предупредили оне који су у вези са народним веровањима и обичајима и који свињу доживљавају као тотемску животињу плодотворне моћи и незамењиви део сточног блага.

3.1.8. Негативном конотацијом лексеме *пас* (и њених варијаната: *кер*, *цукац*, *цукеца*, *куче*, *пасјак* и сл.) већ смо се бавили у посебном истраживању (в. Новокмет 2016). Одатле издавајемо закључак да је *пас*, осим што је поистовећиван са тешким, луталачким животом и носиоцем беснила, често довођен у везу са атрибутима глади, сиромаштва, недоличног и насилног понашања, прљавштине. То су, вероватно, биле карактеристике које су се приписивале неприпитомљеним псима луталицама у првобитним градским срединама, где је пас често пратио човека покушавајући да му се приближи и умилу (Новокмет 2016: 56), али и последица његовог статуса „нечисте животиње”, и поред симбола верности и заштитне улоге, која може да наслути смрт, које се боје вештице и који тера демоне (Кулишић и др., 1970: 241). Негативна колективна експресија према *псу*, проузрокована различитим предрасудама према овој животињи, покренула је развој метафоричких секундарних значења која се односе на негативне и непожељне људске особине из домена људског *карактера* (рђав, злобан и сл.). Тако се *кујом* назива 'зла, рђава женска особа, покварена неморална женска особа' (РСАНУ), а *кучком* 'рђава, зла жена; неморална, бескарактерна особа уопште' (РСАНУ). Иако се у лексикографским дефиницијама секундарних реализација лексема *кучка* и *куја* истичу неморалност и бескарактерност, заједничка компонента им је и то што се односе на особу

женског пола (рђава зла жена, одн. зла, рђава женска особа), док називи за пса који се конотативно активирају да означе мушкарца негативних и непожељних особина (као што су *кер*, *цукац* и сл.) не садрже у лексикографској дефиницији семантичке компоненте које се односе на неморално понашање. С обзиром на то да изван број страних и домаћих аутора сматра да се зоонимском метафориком по питању женских бића истиче упадљиво – *сексуалност* (в. Хајнс 1996, 1999; Бајдер-Ђезуато 2003; Родригез 2009; Ристивојевић Рајковић 2014), категорију *неморалног* из лексикографских дефиниција секундарних реализација лексема *куја* и *кучка* можемо посматрати управо у контексту блудног, развратног и промискуитетног понашања из сфере људске сексуалности (уп. неморал – б. распусност, порочност, разврат, РСАНУ).

3.2. Неморалност као део људских телесних нагона

3.2.1. Један од аспеката човекове психо-физичке карактеризације који се може изразити зоонимским метафорама јесте и поље његове *сексуалности* или *телесних нагона*. Истицање категорије морала у овим лексикографским дефиницијама конкретизовано је преко синтагме *лак морал* која означава *понашање у супротности са признатим друштвеним нормама (обично испољено у сексуалној слободи)* (РСАНУ). Тако се као примери назива за животиње који истовремено упућују на особу лаког морала (склону промискуитету, блудничењу, неморалу и сл.) издвајају:¹⁸

<i>вијсла</i>	ж 1. а. в. вијсла	2. фиг. витка и живахна женска особа; жена <u>лаког морала</u> (РМС) подвлачења С.Н.
<i>вијсла</i>	ж 1. а. врста ловачког пса птичара или гонича	2. фиг. а. млада, женска особа, шипарица, жива, несташна девојка, <u>жена лаког морала</u> , кокета 2. фиг. б. покр. жена <u>склона неморалу</u> (РСАНУ)
<i>вук</i>	м 1. а. зоол. врста сисара <i>Cannis lupus</i> из ф. паса <i>Canidae</i>	ружна девојка, жена <u>склона промискуитету</u> , полегуша (РСЖ)
<i>глодарка</i>	лоша девојка девојка која настоји да извуче корист од мушкарца, девојка или жена <u>склона промискуитету</u> (РСЖ)	

¹⁸ И А. Ранђеловић издваја по учесталости примера особину *похотљивости* као доминантну особину на пољу сексуалности. Њоме се одликује осам метафоричних значења зоонима у РСЈ: *ајгир*, *ајгируша*, *бик*, *бикуља*, *вијсла*, *ждребац*, *камењарка* и *сојка* (Ранђеловић 2012: 102)..

<i>камењар-ка</i>	ж 1. а. врста отровне змије	3. фам. <u>неморална</u> жена, блудница, проститутка (РСАНУ)
<i>кера</i>	м в. кер	2. фиг. б. погрд. блудница (РСАНУ)
<i>носорог</i>	м 1. зоол. крупни тропрсти сисар, биљољед с једним или два рога на носној или чеоној кости (...)	2. б. сиров и <u>развратан</u> човек (РСАНУ)
<i>сојка</i>	ж зоол. в. креја	2. женска особа <u>лаког морала</u> (РСЈ 2007)

3.2.2. Ако бисмо особину похотљивости (*похотљив* – пун путених жеља, који изражава путеност, РМС) видели као карактеристику која одговара *лаком моралу*, онда би се фонд назива за животиње који номинују похотљивог, а у исто време неморалног, мушкарца или жену проширио:

ајгир (похотљив човек, РСАНУ), *бик* (похотљив човек, РСАНУ), *ждребац* (похотљив мушкарац, РСАНУ), *ајгируша* (похотљива женска особа, РСАНУ), *бикаруша* (похотљива жена, РСАНУ), *бикуља*, *бикача*, *бикеша*, *бикна*, *биковача*, *биколаса* (разуздана, обесна жена, РСАНУ) и сл.

3.2.3. И А. Ранђеловић примећује да се *похотљивост* у зоонимској метафорици која се односи на особе женског пола доживљава као врло непожељна – похотљива жена је *раскалашна*, *блудна* и *кокетна* (Ранђеловић 2012: 102). Очигледно је да примери за слободно сексуално понашање у домену ЖЕНА доминирају (*вијсла/вијсла*, *камењарка*, *кера*, *сојка*, *вук*), чак се и лексема мушког рода која се односи на јединку мушког пола (*вук*) у секундарном значењу жаргонски реализује реферишући на жену ('ружна девојка склона промискуитету', РСЖ). Овим примерима потврђује се метафора коју је Н. Ристивојевић Рајковић издвојила: СЕКСУАЛНО АКТИВНА ЖЕНА ЈЕ ЖЕНКА ПСА (*кучка*, *куја*, *кера*, *вијсла/вијсла*) (2008: 49). Та метафора истиче друштвену осуду и негативно доживљавање слободних сексуалних активности код жена, чиме се потврђују дубоко укоренењени патријархални кодови и стварају стереотипи који оснажују предрасуде. Повезивање сексуалне активности жене са особинама *пса* укоренењено је, вероватно, у народним теоријама о псима луталицама који се слободно и неконтролисано размножавају у околним људским стаништима. Као што видимо, путем ових зоонимских метафора људи су „лингвистички

социјализовани и убеђени да прихвате патријархалне погледе у вези са улогом жене у друштву” (Родригез 2009: 96).

3.2.4. Један од закључака до кога долази К. Хајнс јесте да се жене деградирају тако што се поистовећују са животињама које се обично лове, поседују или једу (Хајнс 1996: 305–307).¹⁹ Бајдер и Ђезуато на материјалу француског и италијанског језика примећују да одређени називи животиња означавају жену као промискуитетну (у фр. *мајмун*), или као жену која манипулише мушкарцем (у ит. *мачка*). У француском језику су, рецимо, животиње из категорије ПТИЦА погодне за омаловажавање (фр. *чапља* – проститутка), док са друге стране примери који упућују на мушкарце исказују њихову виталност и полну способност (фр. *бик*, *пастув*; ит. *петао*) или их представљају као предмет жеље без негативне конотације (фр. *петао*; ит. *бик*)²⁰ (Бајдер, Ђезуато 2003: 17).

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

4.1. Увидели смо да су примери назива за животиње којима се упућује на људе неморалних карактерних црта бројни и разноврсни. Уочава се уопштена тенденција ка коришћењу одређених чланова категорије домаћих животиња за реферисање на неморалност, па тако неморалне људе, с једне стране, најчешће називамо *свињама* (*крме*, *крмак*, *крмача*, *прасе*, *прасица*), а с друге различитим лексемама из лексичко-семантичке категорија назива за пса (*кучка*, *куја*, *вижља*, *кера* и сл.), поготово ако у први план истичемо сексуалност (одн. телесни нагон) као један вид психо-физичке карактеризације човека. Примери животиња којима се, у ширем смислу, истиче људска рђавост су бројнији: *буба*, *ваши*, *уш*, *пацов*, *пуж*, *парип*, *гриња*, *гњида*, *шуша*, *кукавица*, *мула*, одн. људска похотљивост: *бик*, *бикуља*, *ждребац*, *вук*, *ајгир*, *ајгируша*, *парип* и сл.

У тумачењу мотивација за успостављање секундарних значења зоонима који се односе на негативно перцепиране моралне особине, морамо, пре свега, да узмемо у обзир низ изванјезичких, контекстуалних и друштвених чинилаца, као што су перцепција и колективно народно знање о одређеним животињама које су, и поред свог места у систему веровања и обреда, доживљаване као прљаве, прождрљиве, а с тим у вези и рђаве, зле и неморалне. Те особине приписују им се на основу сема колективне експресије које се, пак, темеље на конкретним семантичким компонентама које се односе на њихов изглед,

¹⁹ Веза између животињских назива и сексуално конотираних жена види се у случајевима када се о женама говори из аспекта проституције (о проституткама се у енглеском језику говори као о *галебовима*, *кунама*, *ждребицама* које раде у *кавезима* за *птице*, *кућицама* за *мачке* и *ранчевима* за *пилиће*) (Хајнс 1999: 14).

²⁰ Тако долазимо до метафоре СЕКСУАЛНО АКТИВАН МУШКАРАЦ ЈЕ РАСПЛОДНИ КОЊ, која је активна у многим језицима света (норв. *hingst*; енг. *stud*; фр. *étalon*; ит. *stallone* и сл.).

станиште, особине или однос са људима. Њихове дијагностичке (физичке, перцептивне) особине могу довести и до реализације оних особина са којима су у логичкој вези, па се тако прљаве, неуредне и прождрљиве животиње истовремено могу видети и као неморалне и безобзирне.

Приписивање животињама особина нижег реда очигледно је и у склопу теорије о *великом ланцу постојања*,²¹ према којој се на врх хијерархијске лествице концептуалног поретка универзума ставља човек као разумно биће, а степеницу ниже животиње као бића која делују инстинктивно. Сводећи свет који га окружује на „људску меру”, тј. антропоморфизујући га, човек користи већину „животињских” метафора да прикаже махом негативне људске особине. Негативном конотираношћу секундарних значења зоолошких лексема у исто време дискредитују се и животиње, истицањем њихових непожељних стварних или измишљених особина, али и човек на кога се та значења односе.²²

ЛИТЕРАТУРА

- Бајдер-Безуато 2003:** F. Baider, S. Gesuato, Masculinist Metaphors. Feminist Research, *Das online Journal metaphorik.de* [интернет]; доступно на: <http://www.metaphorik.de/05/baidergesuato.htm>.
- Барчот 2014:** Branka Barčot, „Antropomorfizam i zoomorfizam u hrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima”, *Philological Studies*, Tom 2, 481–496.
- Бертоша 1999:** M. Bertoša, Stereotipi o životinjama, u: *Teorija i mogućnost primjene pragmatolingvistike*, Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku, 63–75.
- Брем 1967:** A. Едмунд Брем, *Како живе животиње*, Ријека: „Отокар Кершовани”.
- Видовић Болт 2011:** I. Vidović Bolt, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji 1*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Висковић 2009:** N. Visković, *Kulturna zoologija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Вјежбицка 1985:** A. Wierzbicka, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma, Ann Arbor.

²¹ „Konceptualna metafora ŽIVOTINJE SU LJUDI odražava ljudsku potrebu za personifikacijom/antropomorfizacijom, тј. тумачењем svijeta svoђењем на ljudsku razinu” (Милић 2013: 200).

²² „Идентификујући се са животињама људи се, заправо, деградирају, па зоонимска метафора постаје средство изражавања непожељних људских карактеристика. У питању су оне особине које се препознају као мање људске, које поништавају људско у човеку изједначавајући га са нижим животињским врстама за које је карактеристично одсуство разума, нагонско, неконтролисано понашање, несвојствено цивилизацијским нормама” (Новокмет 2016: 63).

- Гортан-Премк 2004:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2010а:** Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Драгићевић 2010б:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Кевечеш 2010:** Z. Kövecses, *Metaphor. A practical introduction*, Second edition, New York: Oxford university press.
- Кјелтика, Клепарски 2005:** R. Kiełtyka, G. A. Kleparski, „The ups and downs of the Great Chain of Being: The case of canine zoosemy in the history of English”, *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2, 22–41.
- Кулишић и др. 1970:** Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Издавачко предузеће Нолит, Београд.
- Лејкоф, Тарнер 1989:** G. Lakoff, M. Turner, *More than Cool Reason, A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф, Џонсон 1999:** G. Lakoff, M. Johnson, *Morality, Philosophy in the Flesh*, New York: Basic Books, 290–334.
- Мартса 1999:** S. Martsa, On exploring the conceptual structure of folk knowledge: the case of animal terms, *Lingustica e Filologia* 9, 73–88.
- Милић 2013:** G. Milić, Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije, *Jezikoslovlje*, 14/1, str. 197–213.
- Новокмет 2016:** С. Новокмет, Метафорична значења лексема из лексичко-семантичке групе назива за псе која се односе на људске особине, *Књижевност и језик*, LXIII/1–2, стр. 49–66.
- Прћић 1997:** Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Прћић, Халупка 1998:** Т. Прћић, С. Халупка, Крокодилу мој контрастивни: од животиња вокативи за људе инвективи, *VI симпозијум Контрастивна језичка истраживања*, Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 295–300.
- Ранђеловић 2012:** А. Ранђеловић, Метафорична значења зоонима која се односе на људске особине, *Наш језик*, XLIII/3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 89–107.

- Ристивојевић Рајковић 2008:** Н. Ристивојевић Рајковић, Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама, *Philologia*, бр. 6, Београд: Филолошки факултет, стр. 45–52.
- Ристивојевић Рајковић 2014:** Н. Ристивојевић Рајковић, Погрдни називи за мушкарце и жене – прилог проучавању концептуализације рода, *Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш: Филозофски факултет, стр. 133–142.
- Родригез 2009:** I. L. Rodriguez, Of Women, Bitches, Chickens and Vixens: Animal Metaphors for Women in English and Spanish, *Culture, language and representation*, vol. VII, 77–100.
- Стаменковић 2010:** Д. Стаменковић, Придевске поредбе са називима животиња у енглеском и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, вол. 53, бр. 2, Нови Сад: Матица српска, 169–189.
- Хајнс 1996:** С. Hines, She-wolves, tigresses, and morphosemantics, u: Warner N. (ur.) *Gender and Belief Systems: Proceedings of the Fourth Berkeley Women and Language Conference*, Berkeley: Berkeley Women and Language Group, 303–311.
- Хајнс 1999:** С. Hines, Foxy chicks and Playboy bunnies: A case study in metaphorical Lexicalization, u: Misako K.H. (ur.) *Cultural, Typological and Psychological Perspectives on Cognitive Linguistics*, Amsterdam: Benjamin's, 9–23.
- Чајкановић 2014:** Веселин Чајкановић, *Из српске религије, митологије и фолклора, изабране студије*, Београд: Евро-Ћунти.
- Штасни 2011:** Г. Штасни, Семантичко-деривациони потенцијал именица из лексичке групе животиња, *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 307–317.
- Шћепановић 2002:** М. Шћепановић, Зооним као ономастички термин, *Српски језик*, вол. 7, бр 1–2, Београд: Филолошки факултет, стр. 321–326.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (I–III Матица српска – Матица хрватска, IV–VI Матица српска), Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–, Београд: Српска академија наука и уметности 1959–.

РСЖ: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона*, Београд: Zepher Bookwork, 2005.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Скок 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–IV, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

METAPHORIC MEANINGS OF ANIMAL NAMES REFERING TO UNMORAL HUMAN CHARACTER TRAITS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of our paper is semantical and linguo-cultural analyzes of the metaphoric meanings of animal names in relation to the unmoral human character traits in Serbian language. By unmoral characteristics we consider those representing unmoral, bad, dishonor behavior as well as those representing lustful sexual behavior. The aim of this paper is to determine which animals' names are used to present unmoral human character traits and how folk knowledge and cultural connotation of the specific language community determine secondary meanings of animal names, especially those from group of names for *pig* and *dog*.

Key words: zoonym, zoosemy, lexical metaphor, unmoral characteristics, colective expresion, Great Chain of Being

Slobodan B. Novokmet